

УДК 316.3-044.372:[17.034.3-043.865]"20"

МОРАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ

Ірина Гусір

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: irynagusir@gmail.com*

Проаналізовано характерні особливості модерного суспільства. Розглянуто поняття «відповідальність» і зміну його розуміння у сьогоденні. Розкрито зміст моральної оцінки людських вчинків і акцентовано на понятті страху як принципу, здатного установити межі безконтрольної сваволі, що простежуємо у стані сучасного соціуму. Наголошено на необхідності етики відповідальності, яка повинна об'єднати всі сфери діяльності людини й суспільства для ефективної боротьби проти кризових явищ сучасності.

Ключові слова: модерне суспільство, відповідальність, моральна оцінка, страх, байдужість, справедливість, честь, гідність.

У суспільстві ХХ–ХХІ ст. відбувалися й відбуваються зміни в усіх його системах та підсистемах. Науково-технічний прогрес, процес глобалізації, формальна система регулювання відносин та низка інших поступів стали характерними особливостями модерного суспільства, яке тут розуміється як сучасне, сьогоденне суспільство.

Політичні парадокси, глибокі соціальні розлами, економічна нестабільність, духовно-культурне збентеження, нездорове зростання егоїзму, домінування консьюмеризму, прагматизму, поширення нігілізму – ось реальна нинішня картина. Сучасне життя становить арену безперервних подій, котрі створюють для людини ситуації ускладненого вибору. Світ новин збагачує суспільство новим потоком інформації, що істотно різниться. Такі протилежності як «багатство – бідність», «добро – зло», «відповідальність – безвідповідальність», «любов – ненависть» у наш час настільки «зжились», що важко виокремити між ними певну проміжну ланку. На тлі загальної бідності гостро кидається у вічі частка надмірного багатства, яка створює економічну прірву між провладними мужами, олігархами та зубожілим населенням у сучасному, зокрема, вітчизняному соціумі. Тому розмови на відповідні теми засвідчують розмаїття нинішніх питань, котрі постають перед релігієзнавцями, політиками, істориками, філософами, етиками в процесі розв'язання суспільних і життєвих проблем кожної людини та світу.

Спільний досвід останніх десятиліть, зі всією строкатістю життєвих перипетій, потребує від усіх сфер людської життєдіяльності, зрештою, і від самої людини, виявлення відповідальності. Відсутність уміння відповідати за свої вчинки, притулене почуття обов'язку й необхідності дбати про іншого й усе суше, про існування як таке, – саме ці

© Гусір І., 2014

властивості негативно позначають образ сучасника нашої доби. Представники комунікативної філософії та філософського постмодерну – Г. Йонас, Ю. Габермас, М. Рідель, К.-О. Апель, Ж.-Л. Нансі, Е. Левінас, Ж. Дельоз особливу увагу звертали на проблему фундаментальності етики відповідальності в час технократичного суспільства. Наслідки екологічної експансії зауважені в працях українських науковців С. Кримського, В. Єрмоленка, В. Андрущенко, М. Кисельова, які звертають увагу на негідне використання людиною природних ресурсів. У дослідженнях В. Вернадського, Л. Великої, О. Сичивиці наголошується на відповідальності вчених у науці й техніці, котрі констатують обдуманість і обережність науковців у сфері їхньої діяльності, прогностичність результатів їхніх доробків, адже від них залежить доля людства. Дослідники Т. Гурлева, О. Лазорко, Г. Ложкін розглядають відповідальність як якісну характеристику особистості. Етичний аспект цієї проблематики, коли поняття відповідальності підносилось на рівень морально зрілої особистості як особлива форма саморегуляції, самоідентифікації та контролю вчинків людини, аналізували українські філософи В. Малахов, В. Єрмоленко, В. Жадан, Г. Петрова, Т. Василевська, Н. Головка акцентують на духовно понівеченій соціокультурній цілісності суспільства, необхідності змін у сучасності й потребі пристосування моральних норм і цінностей до модерного суспільства. Тому мета статті – окреслити роль та визначити зміст моральної відповідальності у дискурсі сучасних соціокультурних реалій. Одне з головних завдань – з'ясувати причини людської безвідповідальності, нехтування нею моральних обов'язків.

Особа сучасності живе за новими правилами, зобов'язаннями й орієнтирами, визначеними суспільством, новочасними тенденціями завдяки безпосередній ініціативності самої ж людини. Перед нею постає низка проблем, котрі підривають її нормальне життя у світі.

Зараз все частіше йдеться мова про надмірність можливостей, що пропонує нам суспільство. З одного боку, саме цей стрімкий розвиток новітніх технологій полегшує життя сучасної людини, сприяє ефективніше виконувати певну роботу. Вона стає і творцем-ініціатором, і споживачем власних ідей. Сьогодні ж мобільний, скайповий, інтернетний зв'язок доступний більшості людей, який дає змогу творити широку або й глобальну мережу особистісного спілкування. З'явилась можливість мандрувати, роблячи це значно простіше та швидше. На наших дорогах у десятки разів зросла кількість машин, що засвідчує матеріальний добробут, свободу пересування, мобільність сучасної людини. Практично кожного дня з'являється новий винахід, створений для вдосконалення та полегшення нашого життя. Медицина рясніє новими пігулками, засобами, методиками, котрі сприяють ефективнішому лікуванню. Споживацькі апетити задовольняються широкою гамою комерційних пропозицій та послуг (навіть коли це – дороге задоволення, і не кожен може собі його дозволити). Зникають штучно нав'язані авторитети, табу, а також різні надумані соціальні, гендерні, статеві обмеження.

Попри позитивні зміни, що привнесли науковці, з'явилися і небезпеки для сучасника доби. До них належать проблема інформаційної перенасиченості. Людина, перебуваючи в «інформаційному вакуумі», не лише не встигає переосмислювати та

запам'ятовувати відомості, новини, з метою подальшого застосування на практиці, а їй не здатна навіть все до кінця розглянути, оскільки інформація за об'ємом і змістом – колосальна. Проблемаю стає також Інтернет-залежність. Маючи доступ до різноманітних засобів комунікації, людина втрачає здатність спілкуватись наживо, оскільки поринає у віртуальний світ, і саме він перетворюється на єдину реальність: там можна висловлювати думки, ділитись ідеями чи мріями; будувати і дружні, й особисті відносини; навчатись та навчати; працювати чи просто проводити дозвілля. Однак найприкріше, що в такому світі можна не обтяжувати себе поняттям відповідальності, адже як такого покарання за це не існує.

Вагома проблема – надмірна безвідповідальна експлуатація природних запасів землі, що спричиняє катастрофічні кліматичні зміни й екологічні кризи у всесвітніх масштабах. Швидка поява нових медичних засобів чи продуктів харчування призводить до невиконання необхідних стандартів, бо це стає фінансово не вигідно. Як наслідок – незадовільний стан здоров'я й економічна нестабільність тих, хто залежний від цього. Поширеною стає ситуація, коли недобросовісні люди починають спекулювати на людському горі з метою матеріального збагачення. У цьому контексті безпрецедентних можливостей людина часто перебуває під тягарем потенціалу, що насправді її паралізує: нібито усе можна, але невідомо, за яким критерієм визначати власний вибір у житті. От тут і постає ще одна проблема – невміння або ж небажання обирати. Перебуваючи в час історичних, культурних, соціально-політичних зрушень, та й, узагалі, в період глобалізаційних процесів, людині все важче дається вміння здійснювати вибір. Це призводить до втрати здатності аналізувати та прогнозувати наслідки від того, що вона обирає.

Сьогодні людина практично не отримує «духовної поживи», адже збагачення духовного світу, внаслідок читання книг, відвідування храмів, театрів, музеїв, вивчення історії своєї держави пропагується лише у вузьких колах. Це і є той стан сучасної культури, який, по суті, й задає суспільство, а людина стала споживачем усього, що їй пропонується. Постійний процес вдосконалення зовнішнім практично повністю витіснив вдосконалення внутрішнє. Внутрішній світ людини, її душа, взаємини з іншими, альтруїзм – усе це зараз відійшло на другий план. Людство ж натомість зорієнтоване на матеріальний світ і постійні перспективи, на індивідуальний успіх. У світі стає неважливо бути людяним, гуманним, щирим, справедливим, відповідальним. Прояв доброти та поступливості сприймається як ознака слабохарактерності, а грубість і черствість, цинізм – цілком «нормальним», «здоровим» виявленням сили. Людина, по суті, стала ворогом для самої себе, оскільки проблема полягає у відсутності почуття власної гідності, що може провокувати також і до втрати честі.

Гідність – це внутрішня повага людини до самої себе, оцінка власної моральної цінності, усвідомлення себе самостійним суб'єктом моральної діяльності, відчуття відповідальності за своє життя та життя близьких. Поняття гідності й честі дуже тісно взаємопов'язані, тому інколи складно чітко визначити відмінності. Ці два поняття виражають моральну оцінку особистості, але між ними існує різниця, яка полягає в тому, що гідність – моральне ставлення до себе, внутрішнє визнання, самоповага, а честь

означає зовнішнє визнання, оцінку дій загалом діяльності особистості іншими. Розуміння честі людини пов'язується з її залежністю від соціального стану, але зауважуються насамперед особисті заслуги, праця, міра людяності, гідність. Це й визначає оцінку соціумом міри пошани й поваги до такої людини. Тому збереження та плекання таких почуттів у модерному суспільстві є особливо важливим.

Нашу епоху можна назвати періодом постійного навчання. Перебуваючи у цьому стані, ми завжди вчимося «йти в ногу з часом», аби не бути відкинутими у суспільстві. Навіть більше – вчимося гідно жити у стані кризи, коли ритм життя, з докладанням відповідних сил, не виправдовує якості цього життя. Але парадокс: у процесі навчання ми не вчимося вдосконалювати нашу людську природу.

Чи не найгірше, що може бути, – байдужість. Саме ця риса здатна повністю «вбити» у людині Людину, оскільки з байдужості народжується безвідповідальність. Друга християнська заповідь любові вчить «возлюбити ближнього, як самого себе». Однак зараз ми часто стикаємось із тим, що людина навіть не здатна розуміти себе, не говорячи вже про інших. Коли людині байдуже до всього, що має відношення і до її власного життя, і до життя інших осіб, то вона і діє без найменшого почуття відповідальності. Депресії, відчуття апатії здатні «нав'язати» думку про безсенсовість людського життя, а відтак, – ставати причинами позбавлення його, тобто чинити суїцид, вбивства, різноманітні злочини, котрі унеможливають краще майбутнє. Всесвітня організація охорони здоров'я ООН опублікувала доповідь, в якій повідомлялось: щорічно на планеті фіксується близько 1 млн самогубств, тобто кожні 40 сек у світі хтось зводить рахунок з власним життям. В Україні ж зараз, за даними МНС, здійснюється приблизно 20 суїцидів на кожні 100 тис. осіб [5]. Думається, це відбувається тому, що люди, не знаючи, як розв'язати власні життєві проблеми або не бажаючи відповідати за все, що чинять, – позбавляють себе життя.

У ХХ ст. розпочалося активне обговорення фахової та правової відповідальності вчених, винахідників й інженерів за реальні або потенційні негативні наслідки технічних інновацій, політиків і представників бізнесу – за використання цих інновацій, адже моральна відповідальність не обов'язково збігається з юридичною. Уже зі середини ХХ ст. особливого значення в науково-технічній сфері набуло поняття моральної відповідальності. Це стало реакцією на результати застосування новітніх технологій у військових цілях і негативні наслідки техногенного впливу на довкілля. Українська вчена Т. Василевська велику увагу приділяє етиці держслужбовця. Розглядаючи проблеми у сучасному державному управлінні, вона наголошує на морально-етичних особливостях поняття «відповідальність», визначаючи його як необхідність відповідати за власні наміри, вчинки та їхні результати. На її думку, відповідальність поділяється на об'єктивну – приписування її відбувається за результатами вчинку, враховуючи лише відповідальність вчинку певним нормам, та суб'єктивну – інтеріоризовану відповідальність перед совістю, близькими людьми, яка встановлюється на основі абсолютного морального закону [2]. Неможливо визначити для нашого сьогодення найважливіший вид відповідальності. Людина – істота соціальна. Тому, перебуваючи у

середовищі таких індивідів, як вона, повинна нести відповідальність за свої дії та дії спільноти, нації, людства загалом.

Роль моральної відповідальності людини значна в усі часи, але особливого сенсу набуває це явище в умовах кризи соціальних структур, істотних трансформацій суспільства. Перехідні періоди зміни, коли старі закони вже неактуальні, а нові ще не виконуються, можуть спричинити хаос, який необхідно одразу упорядкувати. Для людини у такий час важливо зорганізувати себе, контролювати власні думки, поведінку, керуватись почуттям відповідальності, з метою розв'язання проблем, налагодження життя.

Поведінка індивіда завжди має моральну оцінку (й окремого вчинку, і діяльності взагалі). Моральна оцінка має бути конкретною, ґрунтованою на аналізі умов, у межах котрих зроблено вчинок, що його оцінюють. Окрім того, потрібно оцінювати вчинок не як ізольований, а в контексті всієї попередньої моральної діяльності. У зв'язку з цим доцільно розглядати комплексні «моральні параметри» – оцінки. Моральна поведінка супроводжується почуттям відповідальності, що може проявлятися і у відчутті своєї вагомості, здатності впливати на певні події, котрі відбуваються, і в почутті невпевненості в можливості досягнення позитивних результатів, у відчутті тривожності, боязні.

У класичній етиці тривожність трактувалась як афект, породжений очікуванням чогось невідомого. Звільнити людину від такого страху намагалися ще давні філософи. Вони писали про деструктивне та позитивне значення страху. Страх набував негативного значення, коли йшлося про здатність руйнувати усталену душевну гармонію особистості. У такі моменти людина внутрішньо блокується, не має змоги розв'язувати різні проблеми і не здатна приборкати це почуття. Хоча страх може стати рушієм, що допомагає людині опанувати себе, акумулювати сили для здійснення правильного вибору та протистояння труднощам. Результатом цього звільнення виявилася усе активніша діяльність людини. Однак зауважимо: впродовж тривалого часу в свідомості зберігалася своєрідна межа. Наприклад, у релігійній етиці переступати таку межу людина не наважувалася. Боячись занапастити душу гріхом, вона намагалась покірно виконувати Закон Божий, не порушувати його приписів, навіть постійно прагнула вдосконалити свою природу.

Людина стала могутнім, але безвідповідальним творцем, коли почала руйнувати споконвічні моральні межі, як то: не вбий, не вкради, не лжесвідчи, котрі установлені категорією святого, з огляду релігійного мислення. Це породило страх нового типу. Наслідком цього страху стало формування прикладної етики, де відбився страх перед наукою і технікою, страх втрати над ними контроль. Відродження колишнього пієтету перед сакральним неможливо. Отже, і та межа, що не давала змоги людині зробити незворотні дії, зникла. Тому, на думку Г. Йонаса, необхідний новий страх, вироблений свідомо, як результат життєвої позиції [3, с.37]. Це означає: коли є найменший сумнів, що новий технічний винахід або наукове відкриття може мати негативні наслідки для людини або її життєвого середовища, то від нього необхідно відмовитися. Збільшення обсягу знань людини сприятиме зростанню її могутності й одночасно становитиме загрозу для неї самої, бо невідомо, коли у людини прокинеться бажання не лише мати і

користуватися, а й володіти та управляти. Якщо ж така тенденція стане спільною для людей, це може виявитися початком великих протистоянь, війн, тобто тотальної розрухою у внутрішньому світі кожної конкретної особи та світі загалом.

Особливості відповідальності – її комунікативний та інтерсуб'єктивний характер. Дослідник Е. Левінас зазначав: ми відповідальні не лише перед собою, а й поза межами свого «Я», перед іншими [4, с.148]. На його думку, відповідальність стосовно інших приховується у суті соціального і конкретизується у суспільному ідеалі справедливості. Подібно до обов'язковості, вона має бути передумовою та передбаченням обставин, первинною щодо будь-яких раціональних рішень, допомагаючи наблизити нас до розумової «близькості ближнього», що підлягає раціональному осмисленню буття іншого. Тому доречно наголосити: метою життя кожної морально відповідальної особистості стає досягнення можливості діяти безкорисливо, невимушено заради іншого, не вимагаючи взаємності, долаючи в цьому суто логічний характер іншості сторонньої людини. Тоді чутливість до іншого, втілювана у прагненні альтруїстично щось робити для іншого, з позиції філософа, «проявляється «позначувальною відповідальністю» й передусе інтенційно орієнтованому особистісному буттю у світі» [4, с. 149].

Етика відповідальності – це етика практична, спрямована на об'єктивні результати діяльності, тому вона актуальна у всіх сферах: політичній, культурній, економічній. Оскільки відповідальність – усвідомлення відповідності (або невідповідності) моральних норм дій людини і результатів, наслідків її вчинків, то етика повинна бути вказівником для людської поведінки. Про необхідність етики солідарної відповідальності в умовах науково-технічної цивілізації наголошує також К.-О. Апель. Він застерігає: «Технологічний потенціал призводить до того, що ефект, а разом з ним і ризик людської активності набувають сьогодні загрозливого масштабу» [1, с. 16], адже людина певною мірою стає рабом, виконавцем власних ідей. Спочатку, захопившись ідеєю чогось нового, кращого, вона намагається досягти найвищого результату, однак згодом цей процес постійного «ще і ще» змінює її, відводячи роль заручника власних амбіцій.

Підсумовуючи, можемо констатувати: сучасне суспільство є місцем постійних змін, де розумово-творча активність особи є визначальною і в науково-технічному прогресі, й у всезагальному вдосконаленні. З одного боку, це допомагає людині в її житті, зводячи до мінімуму затрати власних сил, а з іншого – «видозмінює» погляди та переконання людини і до себе, і до інших, і загалом світу. Отже, однією з центральних проблем перед сьогочасною людиною є забезпечення гідного життя у стрімко мінливих умовах сучасності. У невблаганній швидкоплинності часу людина забуває не лише про світ і оточуючих, а й про саму себе, точніше – своє призначення на Землі. Необхідно, щоб кожна людина завдяки власному поступу завжди розмірковувала над своїми діями, вдавалася до суджень та оцінок власної поведінки. І це, звісно, не задля власних інтересів, а й задля всього нашого людського оточення, бо лише усвідомлюючи власну місію, людина виховує й удосконалює у собі рису відповідальності.

Моральна відповідальність – явище складне, яке очікує на людину зсередини та зовні, від неї неможливо ухилитися, сховатися й утекти. Вона означає гідну поведінку особи до себе, інших людей, світу, зокрема тоді, коли сумління внаслідок самоконтролю, внутрішніх переконань і дій визначає вектори поведінки людини у житті. Значення поняття відповідальності сьогодні полягає у тому, що воно претендує не лише на місце важливого принципу мислення та дії людини, а й на ствердженні як фундаментальної передумови існування багатоманітності соціокультурних форм буття соціуму. Вона покладається у вигляді онтологічної основи розвитку історичного, культурного, релігійного й етичного, естетичного та соціального, політичного й економічного, природно-екологічного і антропологічного аспектів життєдіяльності, котрі мають відродити втрачений у процесі перетворення культури дух відповідальності. Відповідальність має, врешті-решт, усвідомитися найважливішою добродієністю сучасного світу, яка б ставилася вище за думку про обов'язок.

Список використаної літератури

1. *Апель К.-О.* Обґрунтування етики відповідальності/ К.-О. Апель // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – С. 46–60.
2. *Василевська Т.* Особистісні виміри професійної етики державного службовця: автореф. дис. д-ра наук з держ. управління / Т. Е. Василевська. – К.: 2010. – 36 с.
3. *Йонас Г.* Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Г. Йонас. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 480с.
4. *Левинас* Диахрония и репрезентация / Э. Левинас // Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века. – Томск: Водолей, 1998. – С. 141–162.
5. Українська молодь все частіше зводить рахунки з життям// [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://tsn.ua/ukrayina/epidemiya-samogubstv-ukrayinska-molod-vse-chastishe-zvodit-rahunki-z-zhittiyam.html>

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

MORAL RESPONSIBILITY IN CONTEMPORARY SOCIOCULTURAL DISCOURSE

Iryna Gusir

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of culture*

*Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: irynagusir@gmail.com*

Made the analysis of the characteristics of modern society in which lives human. Examined the notion of responsibility and analyzed the its change in understanding of our present. Disclosed the content of moral evaluation of human actions and accentuated concept of fear as a principle that is capable to set boundaries uncontrolled arbitrariness, which is traced in the state of modern society. Emphasized the necessity ethics of responsibility that should unite all spheres of human activity and society for effectively deal with the crisis phenomenons of modernity.

Key words: modern society, responsibility, moral evaluation, fear, indifference, justice, honor, dignity.

МОРАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ СОЦИОКУЛЬТУРНОМ ДИСКУРСЕ

Ирина Гусир

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории культуры,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: irynagusir@gmail.com*

Анализируются характерные особенности модернизированного общества. Рассмотрено понятие «ответственность» и изменение его понимания в настоящем. Раскрыта сущность моральной оценки человеческих поступков и акцентируется на понятии страха как принципа, способного установить границы бесконтрольного своеволия, которое прослеживается в состоянии современного социума. Подчёркивается необходимость этики ответственности, что должна объединить все сферы деятельности человека и общества для эффективной борьбы против кризисных явлений современности.

Ключевые слова: модернизированное общество, ответственность, моральная оценка, страх, равнодушие, справедливость, честь, достоинство.
